

SIKKERHETSPOLITISKE IMPLIKASJONER AV OPPRØRENE I MIDTØSTEN

Av Thomas Hegghammer, FFI

Det er revolusjon i Midtøsten. I de første månedene av 2011 har en bølge av folkeopprør sveipet over regionen og rystet gamle maktstrukturer i grunnvollene. To regimer har falt, minst fem regjeringer er skiftet ut, og hundrevis av demonstranter er drept i blodige sammenstøt med sikkerhetsstyrker. I Libya, femti mil sør for Italia, er det brutt ut borgerkrig som har dratt NATO – og Norge – inn i en ny væpnet konflikt. I det følgende presenteres noen tidlige og høyst tentative vurderinger av opprørets sikkerhetspolitiske konsekvenser på nasjonalt, regionalt og globalt nivå.

Bakgrunn

Det hele begynte, høyst uventet, i Tunisia i desember 2010, da en ung grønnsakshandler ved navn Mohamed Bouazizi satte fyr på seg selv etter å ha blitt ydmyket av en politibetjent. Dette utløste demonstrasjoner som eskalerte og presset president Zine El Abidine Ben Ali fra makten den 14. januar. Demonstrasjoner spredte seg deretter raskt til hele regionen. Noen steder fikk de store konsekvenser. I Egypt ble president Hosni Mubarak presset til å forlate makten den 11. februar. I Libya brøt det ut borgerkrig i slutten av februar. I Bahrain og Jemen har man hatt kontinuerlige opptøyer som har krevd henholdsvis over tjue og nesten to hundre liv, de fleste drept av regjeringsstyrker. De siste ukene har uroen spredt seg til Syria, hvor nesten tre hundre mennesker er drept allerede. I tillegg til de to regimene som har falt, er minst fem regjeringer skiftet ut, i henholdsvis Oman, Bahrain, Jemen, Syria og Jordan.

Det er ingen tvil om at vi er vitne til en historisk omveltning i regionen. Men hvordan skal vi forstå det som utspiller seg? På et overordnet plan kan vi beskrive det som en serie folkeopprør. Vi har ikke å gjøre med kuppforsøk av små organisasjoner eller smale interessegrupper, men med brede mobiliseringer som kommer nedenfra. Dette er heller ikke et islamistisk opprør, for i de fleste land har religiøse grupper holdt en lav profil. Samtidig er det klart at dynamikken i de ulike konfliktene varierer, og at motivasjonen til opprørerne ikke er identisk i alle land.

To analytiske skiller er nyttige for å forstå det som skjer. Det første skillet går mellom nye opprør på den ene siden, og eskaleringer av eksisterende konflikter på den andre. I Tunisia og Egypt fikk man en plutselig overgang fra tilsynelatende stabilitet til regimefall. I Bahrain og Jemen, derimot, har det i flere år vært stor politisk uro, så her er det riktigere å snakke om en kvantitativ eskalering enn en kvalitativ endring i konfliktdynamikken. Et annet analytisk skille går mellom sekterisk og ikke-sekterisk definerte protestbevegelser. I Bahrain, for eksempel, er demonstrantene i all hovedsak sjiamuslimere som protesterer mot et sunni-dominert regime. I Egypt og Tunisia favnet opprøret bredere, og kan i større grad sies å ha representert et tverrsnitt av befolkningen. Vi har altså å gjøre med et konglomerat av konflikter med ulike lokale dynamikker. Det er ikke noe enkeltrammeverk eller -narrativ som kan forklare alt vi ser.

Samtidig er det for enkelt å si at alt er forskjellig fra et land til et annet. Kan vi si noe generelt om hvorfor protestbølgen har slått så ulikt ut fra land til land? Det er for tidlig å gi et entydig svar på dette, men to faktorer synes å ha hatt spesielt stor betydning for utfallet av opprørene. Det ene er graden av økonomisk og politisk misnøye. Det er ikke tilfeldig at de største endringene har forekommet i de arabiske republikkene Libya, Tunisia, Egypt, Syria og Jemen. Disse regimene har vært jevnt over mer repressive og hatt større økonomiske problemer enn kongedømmene. Stor misnøye er ikke tilstrekkelig, men det er antakelig nødvendig for at opprør skal ta store dimensjoner.

Den andre faktoren er graden av sosial homogenitet. I land hvor befolkningen er tydelig delt langs sekteriske eller stammemessige skillelinjer, virker det av to grunner mindre sannsynlig at opprør fører til regimefall. Det ene er at slike skillelinjer fungerer som skott for mobiliseringsbølger. Opprør spres lettere i en sosialt homogen befolkning fordi folk har lettere for å slutte seg til opprørere som likner på dem selv. For det andre får man i heterogene samfunn ofte en situasjon der militæret (eller andre sentrale eliter) tilhører én sekterisk gruppe mens opprørerne tilhører en annen. Da skal det mer til for at militæret svikter regimet enn om opprørerne tilhører samme befolkningsgruppe som offiserene. Her ligger nok noe av forklaringen til at lederne i Tunisia og Egypt falt, mens regimene i Libya, Syria, og Bahrain har vist seg mer motstandsdyktige.

Landspesifikke forhold

La oss nå se på fremtidsutsiktene for de enkelte land. Her kan det være nyttig å sortere landene etter det foreløpige utfallet av revolusjonen: borgerkrig, nye regimer, uavklarte konflikter og relativt uberørte land.

Utfallet av borgerkrigen i Libya er høyst uvisst. Ingen av de to stridende partene synes militært sterke nok til å beseire den andre med det første. To scenarier gjenstår, nemlig en forhandlingsløsning eller en langvarig stillingskrig hvor landet i praksis forblir delt. Sistnevnte scenario vil ligne delvis på 1990-tallets Irak og innebære en svært langvarig vestlig håndheving av flyforbudssonen.

De to "nye regimene" i Tunisia og Egypt står foran et vanskelig år. En rekke fundamentale politiske spørsmål skal avklares i en situasjon hvor man ikke har veletablerte rutiner eller rammeverk for å håndtere dem. Det er all grunn til å forvente flere demonstrasjoner. Ettersom demonstrasjonene lyktes i februar har interessegrupper et insentiv til å demonstrere igjen. Derimot er det begrenset fare for at militæret vil la være å gi fra seg makten, fordi offiserene etter alt å dømme ønsker sivilt styre, og fordi de nyter i dag en status i befolkningen som de vil miste ved å tviholde på makten. I Egypt er Amr Moussa klar favoritt i valget i september, mens det i Tunisia ikke har utkrystallisert seg noen lederkandidat.

I flere andre land, ikke minst i Bahrain, Jemen og Syria, er situasjonen langt mindre forutsigbar. Foreløpig ser det ikke ut til at regimet i Bahrain vil falle, fordi sunnimuslimene ikke er med på opprøret. Protestene kan imidlertid vedvare, i det minste inntil Khalifa-regimet

avskjediger de mest kontroversielle regjeringsmedlemmene. I Jemen er det mer sannsynlig at president Ali Abdallah Salih må gå, men det er også mulig at han vil klare seg ut denne presidentperioden. Syria har den mest uforutsigbare situasjonen. På den ene siden stikker folkets misnøye meget dypt, og regimets tilbøyelighet for nådeløs maktbruk kan bli kontraproduktiv i dagens mediavirkelighet. På den andre siden har konflikten i Syria en sekterisk dimensjon som gjør regimet mindre sårbar for at eliter skifter side.

Når det gjelder de relativt uberørte landene så er det grunn til å tro at de fleste vil ri av protestbølgen. Landene vi snakker om her er Saudi-Arabia, Golfstatene, Irak, Iran, Libanon, Palestina, Marokko, Algerie og Sudan. Årsakene til at demonstrasjonene ikke har eskalert her varierer fra land til land. Noen steder, som i Saudi Arabia og de små Golfstatene, er misnøyen med regimet etter alt å dømme ikke stor nok. Andre steder, som i Algerie og Irak, er befolkningen krigstrett. I Iran har sikkerhetstjenestene lært av demonstrasjonene i 2009 og er bedre taktisk rustet til å undergrave politisk aktivisme, blant annet gjennom omfattende overvåking av sosiale medier. I alle disse landene har imidlertid folks forventninger og krav til styresmaktene etter alt å dømme endret seg som en følge av opprørene. De forventer mer medbestemmelse, mindre korrupsjon og mer ansvarliggjøring av embetsmenn. Denne endringen utgjør en dyp bølge som ikke kan snus med tradisjonell undertrykkelse. De fleste regimer vil antakelig måtte innrette seg etter dette stemningsskiftet og gjennomføre reformer noe raskere enn de ellers ville gjort.

Regionale forhold

På det regionale nivået er det tre områder hvor vi kan skimte endringer. Det første er forholdet mellom Israel og Palestina. Det er riktignok ingen grunn til å forvente en regionalisering av konflikten. Egypt vil høyst sannsynlig opprettholde fredsavtalen med Israel, og et eventuelt nytt regime i Damaskus vil kanskje lettere kunne inngå avtale om Golan-høydene. I tillegg har Israel knapt vært et tema i demonstrasjonene. Brennende israelske flagg – et fast innslag i tidligere opptøyer – har glimret med sitt fravær. Israels nabofolk synes å ønske intern reform, ikke krig. Derimot øker faren for en opptrapping av volden mellom Hamas og Israel betydelig, av to grunner. For det første vil Hamas sannsynligvis få tilgang til flere ressurser, inkludert våpen, fordi en demokratisk valgt regjering i Egypt ikke vil kunne håndheve blokaden av Gaza like strengt som Mubarak gjorde. For det andre vil høyresiden i Israel sannsynligvis føle seg truet

av at Islamister får mer makt i Israels naboland – noe de sannsynligvis vil, i alle fall i Egypt. Kombinasjonen av Hamas' økte ildkraft og haukenes paranoia kan bli eksplosiv.

Jasminrevolusjonen vil også påvirke relasjonene mellom arabiske land. I første rekke kan det oppstå spenninger mellom de nye og demokratiske regimene på den ene siden og de gamle og autoritære regimene på den andre. Dette kan gi seg utslag i alt fra munnhuggeri om menneskerettigheter, via beskyldninger om innblanding i hverandres innenrikspolitik, til åpen uenighet om strategiske spørsmål som forholdet til Iran og til USA. Ingenting av dette er nytt i intra-arabisk politikk, men det vil prege nye allianser og blokker. For det andre vil Egypt sannsynligvis forsøke å gjenerobre sin gamle posisjon som sentral diplomatisk aktør i regionen. Dersom Amr Moussa, mangeårig generalsekretær i Den arabiske liga, blir president i Egypt, vil landet være ekstra godt rustet til det. Dette kan skape spenninger blant annet mellom Egypt og Saudi-Arabia, som de siste årene har forsøkt å fylle denne lederrollen. De siste ukene har Egypt gjenopprettet diplomatiske relasjoner med Iran, noe som angivelig har uroet Iran-skeptiske Saudi-Arabia.

Hva Iran angår, er det liten grunn til å tro at det diplomatiske spillet om Irans atomvåpen vil påvirkes nevneverdig av opprørene. Derimot har vi sett at spenningen mellom Iran og Golfstatene har økt som en følge av uroen i Bahrain. Bahrain og Saudi-Arabia har anklaget Iran for å støtte opprøret i Bahrain, og Saudi Arabia skal ha sendt soldater til Bahrain for å støtte regimet. I tillegg dømte Kuwait nylig tre personer til døden for spionasje til fordel for Iran. Alt dette kan være en kortvarig eskalering i et velkjent politisk spill, men det er uansett uheldig.

Globale forhold

De globale implikasjonene av dagens krise er mange, men vi kan fokusere på tre hovedtema, nemlig opprørenes betydning for oljeproduksjonen, USA og al-Qaida.

Den generelle oljeproduksjonen vil sannsynligvis ikke forstyrres kraftig av uroen. Hovedgrunnen er at den politiske situasjonen i Saudi-Arabia, verdens største oljeproducent, virker stabil. Den såkalte "vredens dag", som ble forhåndsannonsert av saudiske opposisjonelle i mars, mobiliserte svært få i den sunnimuslimske majoritetsbefolkningen. Blant sjiamuslimene i Østprovinsen har det vært større demonstrasjoner, men dette er strengt tatt ikke nytt, og myndighetene har

fortsatt kontroll. Det at oljeinstallasjonene ligger i den samme Østprovinsen gjør dem ikke nødvendigvis sårbare, for de er beskyttet av et stort sikkerhetsopplegg som er kalibrert for å motstå et sjia-opprør. I andre land med olje og uro – som Bahrain og Libya – er det naturligvis noe mer usikkerhet, men så langt har ingen aktører i disse konfliktene fremvist noen sterk intensjon om å forstyrre oljeproduksjonen. De fleste synes å innse at oljeinntekter er til landets beste og at angrep på oljeinstallasjoner er delegitimerende for de som utfører dem.

Hva med USAs posisjon i regionen? Enkelt sagt vil den sannsynligvis svekkes på kort sikt, men styrkes på lang sikt. To USA-vennlige regimer er nå borte, og USA må bruke tid og ressurser på å bygge nye bilaterale kontakter. I tillegg kan USAs manglende støtte til Hosni Mubarak ha sådd tvil blant gjenværende autokrater, ikke minst i Saudi-Arabia, om USAs pålitelighet som langsiktig alliansepartner. For det tredje er det amerikanske militæret nå dratt inn i enda en operasjon i Den muslimske verden (Libya), noe som både er ressurskrevende og negativt for omdømmet. På lang sikt, derimot, kommer USA antakelig styrket ut av krisen. For det første utgjør opprørene i praksis en stor tillitserklæring til den vestlige liberaldemokratiske samfunnsmodellen. Demonstrantene roper ikke etter en islamsk stat, men etter medbestemmelse, korrupsjonsbekjempelse og økonomisk utvikling. For det andre er den forsiktige amerikanske støtten til aktivistene med på å styrke USAs troverdighet som en forkjemper for demokrati i Midtøsten. Den rehabiliterer dem ikke – etter så mange år med støtte til diktatorer – men den hjelper.

Når det gjelder al-Qaida og terrortrusselen er bildet langt fra entydig. På den ene siden skaper folkeopprøret utvilsomt problemer for jihadistene. Bortfallet av regimene i Tunisia og Egypt, og sannsynligvis også i Libya og Jemen, fjerner en viktig kilde til misnøye og en kjent drivkraft for rekruttering til al-Qaida. For det andre har de relativt fredelige revolusjonene i Tunisia og Egypt undergravet al-Qaidas budskap om at endring kun kan skje gjennom væpnet kamp. For det tredje strever al-Qaida hardt med å finne sin plass i de politiske prosessene som nå utspiller seg. Opprørene er ledet av sekulære bevegelser som har veldig lite til felles med al-Qaida. Dette gir jihadistene blandede følelser. De er fornøyde med at despotene er borte, men vet at de neppe selv vil få æren for det, og de frykter marginalisering. Reaksjonene fra radikale ideologer vitner så langt om rådvillhet og uenighet om veien framover.

Det likevel alt for tidlig å konkludere med at Jasminrevolusjonen har gitt al-Qaida dødsstøtet. For det første åpner det seg større taktisk handlingsrom nå som de fleste lokale sikkerhetstjenestene er distraherete av opprørene og samarbeidet med vestlige sikkerhetstjenester er blitt dårligere. For det andre vil man flere steder få en rekke skjøre politiske prosesser som ekstreme grupper vil kunne ønske å avspore med voldssaksjoner. For det tredje er ikke misnøye med regimer det eneste som driver rekruttering til al-Qaida. En annen viktig motivasjonsfaktor er konflikter mellom ikke-muslimer og muslimer, som i Palestina, Irak, Afghanistan, Kashmir, Tsjetsjenia osv. Ingen av disse konfliktene påvirkes i særlig grad av de siste månedenes hendelser. Tvert i mot har man nå fått en ny vestlig intervensjon i Libya, som jihadistene lett kan presentere som et nytt korstog mot Den muslimske verden.

Det er all grunn til å forvente at Libya vil tiltrekke seg islamistiske fremmedkrigere som vil forsøke å angripe vestlige interesser i landet, herunder muligens også oljeinstallasjoner.

Midtøsten er inne i en høyst uforutsigbar tid, og det er naturligvis alt for tidlig å trekke slutninger om de langsiktige konsekvensene av opprørene. På tross av all usikkerheten og den kortsiktige uroen, er det imidlertid all grunn til å være optimistisk på regionens vegne. Hvis folkestyre er et ideal, er dagens endringer et stort framskritt. Det er i det hele tatt vanskelig å overdrive betydningen av dagens hendelser. Året 2011 vil stå som en merkedato i det moderne Midtøstens historie, og sammenlikningen med Øst-Europa i 1989 er ikke til å unngå.

Northern Africa and the Middle East

Om Kortinfo fra DNAK:

I denne publikasjonsserien utgir DNAK tekster for å fange opp aktuelle temaer i kortfattet form. Hovedvekten av temaene vil ligge på forsvars- og utenrikspolitikk i det atlantiske området.